

**BİZANS DÖNEMİ'NDE AYASOFYA,
TARİHÇESİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER**

Dr. Esra Güzel ERDOĞAN¹

ÖZET

Ayasofya Kilisesi 4. Yüzyıldan günümüze dek İstanbul'daki en ilgi çekici yapı olmaya devam etmektedir. Burada kısaca tarihçesi ve mimari özelliklerini vermeye çalıştığımız Ayasofya kilisesi dini ve simgesel olarak bulunduğu şehre değer katmaktadır. Bir zamanlar Kilise olarak inşa edilen ardından camiye çevrilen ve sonunda da müze olarak düzenlenen yapı, bir yandan statik problemlerle boğuşurken diğer yandan da simgesel önemini korumaya devam etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ayasofya, Konstantinopolis, Bizans.

Jel Kodu: Z00

ABSTRACT

Hagia Sophia, from 4th century onwards has been the most interesting building in İstanbul. Hagia Sophia Church, which we aim to give its architectural and historical qualifications, keeps going to give meaning on religious and symbolic quality to the city. The building which once built as a church then converted to a mosque and finally organized as a museum on the hand tries to cope with the static problems while on the other hand still has symbolic meaning.

Key words: Hagia Sophia, Constantinople, Byzantine.

Jel Code: Z00

---

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, esra.guzel@gmail.com

Günümüzde Ayasofya Müzesi olarak tüm dünyadan ziyaretçilerin dikkatini çeken yapı muhtemelen İstanbul'da iyi durumda ayakta kalabilmiş en erken tarihli yapı olma özelliğini de elinde bulundurmaktadır. Ayasofya'nın Bizans dönemine dair kısa tarihçesini yazarak bir kez daha bu yapının önem ve özelliklerine atıfta bulunarak hakkında kısaca bilgi vermek dileğindediriz.

İlk kez yapıldığında bu kilise Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak adlandırılmıştır. 5. yüzyıldan itibaren ise Sophia olarak bu adın değişikliğe uğradığını bilmekteyiz. Kilise bu adını hıristiyan üçlemesinin ikinci ögesi olan Theia Sophia yani Kutsal Hikmet'den almaktadır. Fakat Bizans halkı arasında adının Büyük Kilise olarak anılmaya devam etmekte olduğunu biliyoruz. 1453'den sonra ise yapının adı biraz değiştirilerek Ayasofya olarak günümüze dek ulaşması sağlanmıştır.

Yapı ilk yapılışından itibaren süslemelerinin zenginliği ve o güne dek alışılmamış büyüklükteki iç boyutu, yüksek ve geniş kubbesinin ihtişamı nedeniyle yapıldığı dönemden başlayarak tüm izleyenlerini hala şaşırtmaya devam etmektedir.

Ayasofya'nın ilk yapılışı:

I. Konstantinos (324-337) tarafından hıristiyanlığın ilk defa resmi dinlerden biri olarak kabul edilmesinin ardından imparatorluğun farklı yerlerinde büyük kiliseler yapılmaya başlanmıştır. I. Konstantinos döneminde ya da onun tarafından yapılmasalar dahi bir çok yapının, hıristiyanlığa karşı olan hoşgörüsü nedeniyle onun eliyle yapıldığı söylenegelmiştir. Ancak I. Konstantinos'un hayatını ve hükümdarlık yıllarını yazan Eusebius'da onun böyle bir yapı inşa ettirmiş olduğundan bahsetmez. Oysa 380-440 yılları arasında yaşamış olan Kilise tarihi yazarı Sokrates, Ayasofya'nın ilk yapısının 337-361 tarihleri arasında tahtta olan İmparator Konstantios tarafından yaptırıldığını aktarmaktadır. İlk yapının açılışı 15 Şubat 360 gününde yapılmıştır. Bu ilk yapının büyük olasılıkla üstü ahşap çatı ile kaplanmış basilikal planlı bir yapı olduğu düşünülebilir. Bu ilk binanın fazla uzun ömürlü olmayıp Konstantinopolis patriği İoannes Khrysostomos ile İmparator Arakadios (395-408) 'un arasındaki anlaşmazlık nedeniyle sürgün edilmesi ve onu destekleyen halkın çıkardığı ayaklanma sonucunda ortadan kalkmış olduğu bilinmektedir. Kilisenin onarımı II. Theodosios (408-450) zamanında bitirilerek yeniden ibadete açılmıştır. Açılışının 10 Ekim 415 yılında olduğunu kaynaklardan öğrendiğimiz yeni kilisenin de ömrü çok uzun ömürlü olmayacaktır. 1935 yılında A. M. Schneider tarafından Ayasofya'da yapılan kazılarda bulunan büyük süslemeli frizler bu ikinci yapının giriş bölümüne aittir. Üzerlerinde 12 havariyi temsil eden

kuzu kabartmaları olan frizler bu süslemeye sahip olan bir yapının oldukça gösterişli bir bina olduğu fikrini bize vermektedir.

İmparator İustunianos (527-565)'a karşı çıkan ayaklanma Bizans tarihinde Nika ayaklanması olarak geçmektedir. 13 Ocak 532 yılında ayaklanma sırasında çıkan yangında II. Theodosios tarafından yaptırılan Ayasofya ortadan kalkmıştır. Ancak İustionos ayaklanmayı bastırmakla elde ettiği büyük zaferin ardında kilisenin tekrar yapılması için harekete geçer. İustinianos'un hayatı ve yapıları hakkındaki en güvenilir kaynak olarak kabul edilen Prokopios (500-562 ?) yapının inşası için çalışmaların 23 Şubat'da başladığını aktarmaktadır. Sonuç olarak günümüze ulaşan Ayasofya, 532 yılında yapımına başlanmış olan yapıdır.

Yeniden inşasına başlanan Ayasofya ile İmparator'un doğrudan kendisinin ilgilendiği bilinmektedir. İustinianos bu kilisenin yapımı için Miletoslu İsidoros ve Tralles (Aydın)'li Anthemios olarak bilinen iki Batı Anadolu'lu mimarı görevlendirmiştir. Bu yapı için imparatorluğun hakim olduğu tüm topraklardan malzeme getirildiği bilinmektedir. Bunlar arasında en dikkati çeken ise Ephesos'daki Artemis tapınağının sütunlarıdır. İnşaat beş yıl sürmüş ve 27 Aralık 537 günü yapılmıştır. Binanın mozaik süslemelerinin ise daha geç bir tarihte II. İustinos (565-578) döneminde tamamlanacaktır. Yapının en dikkat çekici özelliği ise hiç tartışmasız orta kubbesidir. Ancak bu kubbenin getirdiği sorunlar hem yapının inşa edildiği dönemde hem de günümüze dek devam eden statik problemlerinin ana kaynağını oluşturmaktadır. Kubbe ilk olarak yapıldığı yüzyılda iki depremde zarar görecektir ve bunların yarattığı tahribat nedeniyle 558 yılında büyük bir kısmı çökerek kullanılamaz hale gelecektir. Bunun üzerine asıl yapan mimarlardan biri olarak geçen İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros tarafından kubbe tamir edilmiştir. Genç İsidoros kubbeyi 7 m daha yükselterek daha hafif malzemedен yapacaktır. Bu geniş çaplı tamirattan sonraki açılış için Paulos Silentarios tarafından Ayasofya'nın görkemini ve güzelliğini öven bir manzum destan yazılacak ve bu destan 6. yüzyıl Ayasofyası'nın mimari ve süslemesi hakkında bize geniş çaplı bilgi verecektir. Bu eser Ekphrasis olarak bilinmektedir.

Ayasofya, Bizans dönemi boyunca dikkat çekici bir merkez yapı olmanın dışında pek çok tarihsel olayında sahnelendiği yer olma özelliğindedir. İkonoklasma (726-842) tarihleri arasında Ayasofya'da bulunan bütün figürlü süslemeler ortadan kaldırılmıştır. 859'da büyük bir yangın geçiren kilise en büyük tahribatı 869 yılındaki depremden dolayı görecektir. 989 yılında Ekim ayında olan deprem binanın birçok bölümü dışında bir kez daha büyük merkezi kubbenin yıkılmasına neden olur. Bu sırada tahtta bulunan II. Basileios (976-1025) altı yıl süren bir onarım sonucu binayı eski haline çevirmeyi başarır. Kilisenin onarımı Tiridat adlı

bir Ermeni mimar tarafından yapılır ve 994'de tekrar ibadete açılır. Ayasofya, Bizans dünyasının sahip olduğu en büyük kilise olmak sıfatıyla patrik ve imparatorun yer aldığı pek çok törene ev sahipliği yapmaktaydı. 10. yüzyılda Törenler kitabını yazmış olan İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) burada gerçekleşen törenleri tüm ayrıntılarıyla anlatır. Yapı ayrıca Patrikhane'nin komşusudur ve büyük dini toplantıların güneydeki galeride yapılmakta olduğu bilinmektedir. Bu toplantılardan 1166 tarihli olanı bir ferman halinde mermer levhalara kazınarak dış narthekse yerleştirilmiştir. II. Selim (1566-1574) tarihine dek yerinde duran bu levhalar 1566'da ters çevrilerek Kanuni'nin türbe saçağına yerleştirilmiştir. 1960 yılındaki türbenin onarımı sırasında bulunan levhaların bir kısmının alçı kopyaları alınarak eski yerlerine yerleştirilmiştir.

Latin ordularının, Konstantinopolis'i işgal ederek 1204-1261 tarihleri arasında kurdukları Latin krallığı döneminde de Ayasofya'nın tahribata uğradığı bilinmektedir. Ayasofya'nın pek çok değerli kutsal eşyası alınarak batıdaki kiliselere gönderilmiştir. Bu işgal sırasında Ayasofya Venediklilerin yönetimine geçmiştir. 1261'e dek tahta geçen Latin krallarından beş tanesi burada taç giymiştir. 1261 yılında Bizanslılar şehri geri alıp imparatorluklarını tekrar ihya ettiklerinde Ayasofya'nın çok yıpranmış olduğu görülmüştür. Bu dönemde batıda bulunan dört büyük destek payandasının yapılmış olması muhtemeldir. II. Andronikos (1282-1328), 1317'de yapının doğu ve kuzey tarafına yeni destek payandaları yaptırmıştır. 1344'deki depremin ardından Ayasofya'da yeni çatlaklar ve tahribatlar oluşmuştur. Bunların sonucunda 1346'da yapıda büyük çökmeler meydana gelmiştir. Devletin tamirat için yeterli parası olmaması nedeniyle 1354'de bir vergi toplanarak yapının masrafları karşılanmaya çalışılmıştır. 15. yüzyılda ise ziyarete gelen Batılı seyyahlar yapının bakımsızlığından bahsetmektedirler. Bu anlatımlara göre yapının etrafı harabelerle çevrili ve kapıları düşmüş durumdadır. 1453 sonrasında gerekli bakım ve tamirler yapılarak yapı camiye çevrilerek ibadete açılmıştır.

Ayasofya'nın Mimarisi

Erken hıristiyan dini mimarisinde en çok tekrarlanan yapı tipi olarak basilikal planı görmekteyiz. Ancak dini mimaride bir mimari tip daha vardır ve kökenini Roma mimarisinden almaktadır. Merkezi planlı yapı planı olarak adlandırılan bu planın uygulama alanı olarak genellikle mezar yapılarını ve hamamları görmekteyiz. Bu iki birbirine zıt mekan kurulumunun birleştirildiği bir örnek olarak Ayasofya kilisesi kubbeli basilika olarak adlandırılan bir planda yapılmıştır. Zemin kurulumu olarak bakıldığında basilikal olan yapının örtü sistemi kubbe ile örtülmüştür. Bu yapı nartheks ve apsis hariç içten 73,5m uzunluğunda

ve 69,5m genişliğindedir. Apsis ise dıştan 6 m dışarı taşmaktadır. Bu şasırtıcı ölçüleri ile yapı Bizans aleminin en büyük ölçekli yapısı olarak tasarlanmıştır.

Yapının tek tek bölümlerine bakıldığında ilk dikkati çeken günümüzde görünürde neredeyse hiçbir izi kalmamış olan avludur. Batı tarafında sütunlu revaklara sahip bir avlu bulunmakta ve bunun ortasını ise Phiale denilen bir şadırvan süslemektedir. Bugünkü şekliyle bakıldığında avlunun izlerinin mevcut zeminin çok daha altında yapılacak bir kazı ile bulmak mümkün olacaktır. Avludan ise üzeri çapraz tonozla örtülü dokuz bölümlü bir dış narthekse girilmektedir. Bugün hiçbir mimari süslemesi kalmamış olan dış nartheksten 5 kapı ile iç narthekse girilmektedir. Dış nartheksten daha yüksek ve süslemeli olan bu bölüm eksene atılmış kemerlerle ayrılan dokuz bölüm halindedir. Nartheksin kuzey ucundaki bölüm ise yukarı çıkışı sağlayan rampalara geçiş vermektedir. İç nartheksin güney ucundaki kapı ise Horologion kapısı olarak adlandırılmaktadır. Burada bulunan haç süslemeli tunç kapı kanatları Theophilos tarafından 9. yüzyılda buraya yerleştirilmiştir.

Nartheksin her bölümünden kapılar ile esas ibadet mekanına girilmektedir. Bunlardan ortada bulunan üç tanesi İmparator kapıları olarak adlandırılır ve sadece İmparatorun girişi için ayrılmıştır. İmparatorlar genelde ortada bulunan en yüksek kemerli kapıdan içeri girerler ve girerken kendilerini diğer insanlardan farklı kılan bütün süslerini kapıda kendilerini bekleyen bir din adamına vererek Tanrı ve kilisenin üstünlüğünü kabul ederek içeri girerler. Bu kapıların içleri ahşap ve üzerleri tunçla kaplı olup İustinianos döneminden kalmış oldukları düşünülmektedir. İç nartheksin tonozlarına altın zemin üzerine geometrik motifli mozaikler işlenmiştir.

Ayasofyanın ana ibadet mekanı, iki tarafında dört büyük paye ve bunların aralarına yerleştirilmiş sütunlarla ayrılmış iki yan neften oluşmaktadır. Dikdörtgen olan ana ibadet mekanı 55 m yüksekliğindeki elips biçimli kubbe ile örtülmüştür. İlk yapıldığı haliyle kubbenin daha şişkin olduğu ancak daha sonraki bir dönemden günümüze gelen kubbenin daha yayvan olarak yapıldığı görülmektedir. Statik problemler yaratan bu kubbe düzenlemesi için çözümler yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin kubbenin taşınabilmesi için kubbe dört büyük kemer üzerine oturtulmuştur. Uzun bir mekan olan orta nefin üstünü kapatmak için doğu –batı ekseninde iki büyük yarım kubbe yerleştirilmiş ve bunların ana kubbeyi desteklemesi düşünülmüştür. Burada karşılanan ağırlığın dış duvarlara kadar getirilerek zemine indirilmesine çalışılmışsa da bu yeterli olmamıştır. Bu nedenle Ayasofya'nın batı ve doğu cephelerine sıklıkla yeni payandalar atılarak kubbenin desteklenmesi amaçlanmıştır.

Yapının ana ibadet mekanında bulunan payeler renkli taş levhalarla kaplanmıştır ve bu da yapının aydınlık, büyük ve geniş bir mekan olmasına neden olmuştur. Ayasofya'nın orta nefi iki yanlardaki kemerlerin içini kapatan üst duvarlara açılan pencereler ve kubbe pencereleri ile aydınlatılmaktadır. Orta mekanın zemini dikdörtgen mermer levhalar ile kaplıdır. Ancak bunların yapıyla özdeş olmayıp daha sonraki bir tarihte yapıldığı düşünülmektedir. Naos'un sağ bölümünde üzeri yuvarlak taşlarla kaplanmış bir başka süslemeli alan daha görülmektedir. Bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin bunun kosmosu simgelediği ve etrafındaki daha küçük yuvarlakların 12 burcu temsil ettiği iddia edilmiştir. Ancak bu görüşü destekleyen bir kesin araştırma yapılmamıştır. Bunun toplama parçalar ile yapılmış bir süsleme olduğu görüşü yaygınlıkla kabul görmüştür. Bu alan omphalos olarak adlandırılmış ve geç dönemde tahta çıkan İmparatorlar için taç giyme yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Ayasofya'nın, büyük payeler ve bunların arasına dikilen sütunlar ile iyice daraltılmış ve karanlık bırakılmış mekanlardır. Güney cephede bulunan kapılardan saray ileri gelenlerinin ve patriğin içeriye girdiği düşünülmektedir. Kuzeydeki yan nef ise dıştan bitleştirilmiş destek payandaları nedeniyle pencere açıklıklarını kaybetmiş ve oldukça karanlık bir mekana dönüşmüştür.

Üst kat Galeri:

Kuzey ve güney yönlerden bitleştirilmiş rampalarla beşik tonozlarla örtülü üst kat galeriye ulaşılmaktadır. Kadınların ibadeti için ayrılmış olan üst kat galerinin merkez konumdaki balkonlu bölümü ise İmparatoriçenin ibadeti için ayrılmıştır. Bu bölüm yeşil breş taşından sütüncelerle ana bölümden ayrılmış ve zemin döşemesi de mekanın tümünden farklı tutulmuştur. Galerideki tüm korkuluk levhaları haç süslemelidir. Burada bulunan kemerler arasındaki ağaç gergilerin 5. yüzyıldan kalmış olduğu düşünülmektedir. Üst mekan batı tarafında açılan pencere açıklıklarının fazla olması nedeniyle oldukça aydınlıktır. Kimi araştırmacılara göre buradaki düzenleme Bizans İmparatorluk saraylarının düzenidir. Batı ve güneyde bulunan odalar Türk devrinde papaz odaları olarak adlandırılmıştır. Ancak bu muhtemelen sadece bir yakıştırma değildir. Bu odalar kaynaklarda sekreton denilen patrik ve metropolitlere ait odalar olduğu düşünülmektedir.

Güney nefin üzerinde bulunan galerinin bir mermer bölme ile ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu bölmenin Patrikhane mensuplarının toplantılarını yaptıkları özel alan olduğu düşünülmektedir. Mermer kapı bölmesi ağaç veya tunç benzeri bir kapıyı taklit eder şekilde düzenlenmiştir. Her kapı üzerinde beş ayrı pano bulunmaktadır. Günümüzde sadece

bitki ve balık motiflerinin görüldüğü bu panolarda Bizans döneminde muhtemelen figürlü dini konulu tasvirlerin yer almakta olduğu düşünülebilir. Bu bölmenin hemen içerisine bir şapel yapılmıştır. Şapelin duvarları mozaikle kaplıysa da günümüze oldukça harap olmuş bir şekilde ulaşabilmiştir. Bu bölme ile ilgili olarak fetih sırasında burada kaybolan bir papazın hikayesi anlatıla gelmiştir.

Sonuç olarak Ayasofya'nın Bizans dönemindeki tarihçesini ve mimari özelliklerini kısaca vermeyi amaçlamaktadır. Yapının her biri farklı bir dönemde yapılmış olan mozaik panoları başlı başına bir başka yazının konusu olabilecek kadar geniş bir konudur. Aşağıda verilen bibliyografya ise bu konudaki belli başlı eserleri paylaşmaktadır. Bu konudaki bilgilerin pek çok kaynak Ayasofya hakkında genel bilgi kaynağını oluşturarak bilim dünyasına katkıda bulunan başlıca yayınlar oldukları gözden kaçmamalıdır.

KAYNAKÇA

Dirimtekin, F., (1956), **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, İstanbul.

Dirimtekin, F., (1961), "Ayasofya'nın Bronz Kapıları", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 3, 10-14.

Ebersolt, J., (1910), **Sainte-Sophie de Constantinople, Etude de topographie d'apres les ceremonies**, Paris.

Emerson, W., (1951), "The Collapse of the First Dome", *Archeology*, IV, 94-103.

Eyice, S., (1984), **Ayasofya**, İstanbul.

Schneider, A.M., (1941), **Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul**, Berlin.